

Begrazingsvormen en hun effecten

COR TEN HAAF EN THEO BAKKER

Bij het inzetten van grote grazers in de duinen moeten we ons goed realiseren dat elke grazer zo zijn karakteristieke eigenschappen heeft. Begrazingsbeheer vraagt om beleid. Dit artikel gaat in op een aantal factoren die de keuze voor een bepaalde begrazingsvorm bepalen.

Schotse Hooglander, een gehard ras met veel "paardeneigenschappen" (foto C. ten Haaf).

Het dichtgroeien van het duin is een ontwikkeling die menig beheerder zorgen baart. Natuurlijke grazers zoals konijn en ree zijn niet overal in staat deze ontwikkeling te stoppen. Daarom wordt regelmatig met beheersmaatregelen als maaien, kappen en grazen de vegetatie-succesie afgeremd. Elke

methode heeft zo zijn eigen voor- en nadelen (2,3). Afhankelijk van de doelstelling die je voor ogen hebt, de eigenschappen van het terrein en de voorkeur van de beheerder wordt een keuze gemaakt. We zullen hier globaal aangeven op welke wijze het middel begrazing kan worden ingezet om bepaalde beheersdoelstellingen te bereiken.

Veesoorten

De belangrijkste veesoorten die bij duinbegrazing worden ingezet, zijn runderen, paarden (en pony's) en schapen. Iedere soort heeft zo zijn karakteristieke eigenschappen.

Runderen staan bekend om het "fijnmazige" begrazingspatroon dat ze aanbrengen (figuur 1). Behalve hoge en kortafgegraste graslandvegetaties kunnen in door runderen begraasde terreinen pioniervegetaties, ruigten, struwelen en bosjes afwisselend naast elkaar voorkomen. Daarom zijn runderen zeer geschikt als het beheer gericht is op het verkrijgen van een gevarieerde vegetatie. Ze hebben de gewoonte het hele terrein regelmatig, vaak zelfs dagelijks te verkennen, waardoor hun invloed overal merkbaar is.

Omdat runderen herkauwers zijn, stellen ze vrij hoge eisen aan het voedsel. Ze kunnen vanwege hun trage spijsvertering niet overleven op een dieet van eiwitarm voedsel. Dit maakt hen wat minder geschikt voor begrazing in de winter.

Paarden kunnen eiwitarm voedsel met grote snelheid verteren waardoor ze toch voldoende voedingsstoffen binnen krijgen. Dit maakt paarden heel geschikt voor het opruimen van uitgestrekte velden van "harde" grassen zoals duinriet en zandzegge. Daarnaast zijn paarden meer dan runderen geneigd ook houtige gewassen te eten, met name in de winterperiode.

Als een beheerder minder struweelvorming in zijn duingebied wil, kan het inzetten van paarden daarom een goed middel zijn. Het begrazingspatroon van paarden is veel minder gevarieerd dan dat van runderen (figuur 1). Van sommige terreinen is bekend dat paarden slechts een klein deel van het terrein benutten. Ze verblijven de meeste tijd op een voorkeursplek, waar de begrazingseffecten dan ook zeer duidelijk zijn, met een kort afgegraste grasmat, plaatselijk brandnetelruigten of sterk bemeste plaatsen. In het resterende deel van het gebied komen ze weinig, waardoor hier nauwelijks effecten optreden.

Het effect van begrazing door schapen houdt ongeveer het midden tussen dat van runderen en paarden. Schapen zijn niet in staat struwelen wezenlijk te beïnvloeden en ook ruigten mijden ze bij voorkeur.

De hier geschetste eigenschappen geven een algemeen beeld, waarop vaak uitzonderingen zullen voorkomen. Veel is afhankelijk van de begrazingsintensiteit en de begrazingsperiode, maar ook het ras is van belang.

Begrazing en recreatie zijn meestal goed te combineren (foto C. ten Haaf).

Veerassen

Het maakt veel verschil of er begraasd wordt met Hollandse runderrassen of met meer geharde buitenlandse rassen, zoals Galloway, Hooglander en Dexter. De laatste zijn beter aangepast aan schrale omstandigheden en kunnen zonder veel bijvoeren de gehele winter in het terrein blijven. Ook beschikken ze over een aantal "paardeneigenschappen", zoals het aanvreten van houtige gewassen en het kunnen overleven op eiwitarm voedsel. Hollandse runderrassen zijn in principe alleen geschikt voor seizoenbegrazing.

De begrazingseffekten van verschillende paardenrassen lijken meer op elkaar. Fjordepaarden, IJslandse, Shetland- en Exmoorpony's zijn aangepast aan het overleven op schrale gronden. Van te eiwitrijk voedsel kunnen ze zelfs ziek worden (hoefbevangenheid).

Ook bij schapen verschillen de begrazingseffekten niet sterk. Een aantal rassen, waaronder het Drents heideschaap, het Schoonebeker schaap en het Soey-schaap, is bijzonder geschikt voor toepassing in natuurterreinen.

Seizoen- en jaarrondbegrazing

We spreken van seizoenbegrazing als het vee een deel van het jaar uit het terrein gehaald wordt. Het seizoen loopt in Nederland meestal van april tot november. De effecten van seizoen- en jaarrondbegrazing zijn op een aantal punten verschillend. Bij jaarrondbegrazing verblijft de kudde normaliter jarenlang in het terrein. De kudde ontwikkelt een gedragspatroon, waardoor er een netwerk van vee-

Bij vroongraslanden is het beheer vooral gericht op het in stand houden van kortgrazige vegetaties (foto C. ten Haaf).

paadjes ontstaat. Ook worden steeds dezelfde delen begraasd, terwijl andere ongemoeid worden gelaten. Door dit constante gedrag ontstaan gunstige voorwaarden voor een gevarieerde vegetatieontwikkeling. Bij seizoenbegrazing worden meestal elk seizoen andere dieren ingezet, waardoor een minder uitgesproken begrazingspatroon ontstaat. Overigens wordt het gedrag vaak mede bepaald door de aard van het terrein.

Bij jaarrondbegrazing worden houtige gewassen veel sterker aangepakt dan bij seizoenbegrazing. In de winter worden knoppen, twijgen struiken en bast van bomen aantrekkelijk. In korte tijd kunnen struwelen dan flink worden "teruggesnoeid". Soms legt het vee daarbij een voorkeur voor bepaalde soorten aan de dag. Kardinaalsmuts, lijsterbes en iep zijn vaak erg in trek. Voor zover ons bekend is, is echter nooit een struweel- of boomsoort onder invloed van extensieve begrazing verdwenen.

Veebezetting

De ervaring leert dat de juiste veebezetting in verschillende duinterreinen sterk kan variëren. In het ene terrein kan bij jaarrondbegrazing een veebezetting van 1 stuks vee per 6 hectare te weinig zijn, terwijl in een ander terrein een bezetting van 1 op 20 hectare al teveel is. Dit is met name afhankelijk van de terreingesteldheid en de produktie van de vegetatie. Het maakt veel verschil of het te begrazen terrein uitsluitend bestaat uit droge, schaars begroeide kalkarme duinen of juist uit vochtige kalkrijke duinvalleien. Vanzelfsprekend is de begrazingsperiode ook bepalend voor de veebezetting. Doordat begrazingseffekten juist in de winter heel snel naar voren treden, kan bij jaarrondbegrazing de veebezetting twee maal zo laag zijn als bij seizoenbegrazing.

Meestal wordt in eerste instantie geschat welke veebezetting nodig is. Soms is het nodig de veebezetting na enkele jaren bij te stellen. Onder invloed van begrazing kunnen duinrietvelden veranderen in graslanden met voedzamer soorten als beemdgrassen, struisgrassen en reukgras, waardoor de veebezetting omhoog kan. Dit verschijnsel, dat facilitatie genoemd wordt, kan ook een gunstige invloed hebben op het voorkomen van wilde grazers als konijn en ree.

Als in het begin de veebezetting hoog ingesteld is om verruiging of uitbreiding van struwelen terug te dringen, kan het juist nodig zijn deze na verloop van tijd omlaag te brengen.

In de praktijk zien we wel dat in vochtige valleien hoge dichtheden aan vee worden ingezet om in een korte periode verruiging en/of opslag van bomen of struiken terug te dringen. Naast het graaseffect treedt daarbij sterke bodemverwonding op, wat tot het optreden van storingsplanten en het verdwijnen van typische soorten kan leiden. In dergelijke gevallen kan beter gekozen worden voor extensieve begrazing of voor maaibeheer. Het lijkt ons in ieder geval niet juist om op grond van één voorbeeld, waarbij het middel begrazing inderdaad verkeerd is ingezet, te concluderen dat begrazingsbeheer voor vochtige valleivegetaties een dubieuze maatregel is (1).

Begrazingsvormen

Zoals reeds eerder werd opgemerkt, bepaalt de beheersdoelstelling in belangrijke mate voor welke begrazingsvorm gekozen wordt. Bij jaarrondbega-

Duinriet, een van de "harde" grassen, die door paarden gegeten worden (tekening Kees Langeveld).

zing moeten we ervoor zorgen dat er voor de winter genoeg voedsel overblijft. Daarom zal de begrazingsdruk zo laag moeten zijn, dat er in de zomer slechts plaatselijk korte grazige vegetaties zullen ontstaan, terwijl elders ruige vegetaties te vinden zijn die in de winter kunnen worden aangevreten. Als we uitsluitend korte grazige vegetaties in stand willen houden, zoals vroongraslanden of sommige vochtige valleivegetaties, dan is seizoenbegrazing met runderen de aangewezen begrazingsvorm. Dat is ook zo als we meer variatie op microschaal willen aanbrengen.

Ook als we de grazige vegetaties die kenmerkend zijn voor het zeedorpenlandschap willen behouden, kunnen we deze begrazingsvorm toepassen. In de Amsterdamse Waterleidingduinen worden zeedorpenvegetaties al een aantal jaren met succes beheerd door middel van seizoenbegrazing met runderen, in een dichtheid van 1 per 4 hectare. Als het ontwikkelen van structuurrijke vegetaties beoogd wordt, dan is jaarrondbegrazing met een lage veebezetting een geschikte vorm. In principe zal ook hier begrazing met runderen tot de grootste variatie leiden. Wil men echter houtige vegetaties in toom houden, dan is het raadzaam daarnaast ook paarden of pony's te gebruiken.

Bij het inzetten van begrazing als effectgerichte maatregel tegen atmosferische depositie, waarbij verzuigingsvegetaties met duinriet, zandzegge of strandkweek moeten worden aangepakt, is jaarrondbegrazing met pony's een goede vorm. Deze ruige vegetaties kunnen onder invloed van paardenbegrazing in enkele jaren veranderen in kortgrazige vegetaties. Na deze periode kan afhankelijk van de doelstelling worden overgeschakeld op een andere begrazingsvorm.

Uitgangssituatie

Behalve de doelstelling is ook de uitgangssituatie bepalend voor de keuze van een begrazingsvorm. Als we een duingraslandvegetatie willen laten ontstaan, maakt het veel uit of de uitgangssituatie bestaat uit stuivende helmduinen, uit een verzuigd en met struweel begroeid duin of uit een duin met een begroeiing die er al een beetje op lijkt.

Afgezien van de vraag of het verstandig is om in de eerste twee gevallen voor een dergelijke doelstelling te kiezen, zullen we in het eerste geval be-

sluiten tot een zeer extensieve seizoenbegrazing met runderen. In het tweede geval zal in eerste instantie voor een vrij intensieve jaarrondbegrazing met paarden gekozen worden, waarna geleidelijk kan worden overgeschakeld naar seizoenbegrazing met runderen. In het laatste geval lijkt een vrij extensieve seizoenbegrazing met runderen op zijn plaats.

Soms is de uitgangssituatie zodanig dat de geformuleerde doelstellingen niet door middel van begrazing alleen zijn te bereiken. Als voorbeeld nemen we een duinterrein dat voor de helft gevormd wordt door vochtige valleien en voor de andere helft door reliëfrijke droge duinen. Als we in de valleien vooral lage, grazige en kruidenrijke valleivegetaties willen nastreven, maar in de droge duinen struwelen en zoomvegetaties willen handhaven, dan zal dat in veel gevallen moeilijk te bereiken zijn met integrale begrazing. Als we voor een hoge veebezetting kiezen, zal het in de valleien goed gaan, maar zullen de struwelen en zoomvegetaties verdwijnen. Bij een lage veebezetting zullen de valleien niet kort afgegrast worden en zal hier geleidelijk struweel en op den duur bos tot ontwikkeling komen. We kunnen in zo'n geval de doelstelling bijstellen, maar we kunnen ook kijken of valleien en droge duinen misschien afzonderlijk te begrazen zijn. Een andere en wellicht betere oplossing is om een lage veebezetting aan te houden en de valleien aanvullend te maaien.

Natuurlijk is ook de grootte van het terrein van belang. De effecten van jaarrondbegrazing komen beter tot uiting naarmate het te begrazen terrein groter is. Sommige bronnen noemen daarbij zelfs een minimale grootte van 100 hectare (3). Hoewel hier veel waarheid in zit, moet dit ons er zeker niet van weerhouden kleinere terreinen in begrazing te nemen. Ook op terreinen van één of enkele hectare zijn zeer goede resultaten te behalen.

Literatuur

1. BRUIN C.J.W. 1991. Het Junco-baltici-Schoenemans en enkele nauw verwante vegetatietypen. Stratiotes 3 (1991).
2. HAAFF C. TEN 1989. Begrazing in de duinen. Duin 12-4 Leiden
3. NATUURBESCHERMINGSRAAD, 1991. Wie het kleine niet eert. Ongewervelde dieren en het terreinbeheer. Natuurbeschermingsraad, Utrecht.

C. ten Haaf en Th. Bakker hebben als medewerker van het ecologisch en hydrologisch adviesbureau "Ten Haaf en Bakker" onderzoek gedaan naar de effecten van begrazing in verschillende duingebieden. Daarbij stelden zij ook begrazingsadviezen op.

Effect van begrazing door runderen en paarden op de vegetatiestructuur.

